

МСС

БЕОГРАД

11 - 15. 9. 2002.

Бранко Тошовић

Функционално раслојавање језика

у систему опште диференцијације језика

С. 25-37

● НАУЧНИ
● СТАНАК
(ЛДВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ

ФУНКЦИОНАЛНО
РАСЛОЈАВАЊЕ СРПСКОГ
СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА

БЕОГРАД, 2004.

32/

Бранко Тошовић
Graz

ФУНКЦИОНАЛНО РАСЛОЈАВАЊЕ У СИСТЕМУ ОПШТЕ ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈЕ ЈЕЗИКА

I

0. Постоји велик број фактора који утичу на широко и разгранато раслојавање језика, а прије свега то су учесници („Ко?“), мјесто гдје се одвија комуникација („Гдје?“), циљ и функција општења („Зашићо?“) те начин како се то ради („Како?“). Ако се ова четири фактора детаљније рашчлане, добија се шири списак који чине човјек, друштво, мјесто, функција, однос, начин, функција, простор, социјум, медиј, регулација, ситуација, узраст, пол и индивидуалност. Ови фактори леже у основи свих врста разуђености: функционалне, социјалне, територијалне, ситуативне, медијске, кодификационе, старосне, полне, индивидуалне... (схема 1). Сваки вид језичке разградње има одговарајућу диференцијалну врсту или мегалект: функциолект, спациолект, социолект, когнилект, медиолект, локуциолект, алтеролект, сексолект и идеолект.¹

1. Функционална диференцијација језика је најшири, најсложенији, најкомплекснији облик раслојавања језика (схема 2). До ње долази у оквиру појединих врста људске дјелатности – умјетности, науке, публицистике, правне и административне дјелатности те свакодневне комуникације. У њеном оквиру издвајају се системи, надсистеми, међусистеми и подсистеми. Они чине корелациона јединства, а прије свега функционалну интеграциону цјелину, врсту, међуврсту, подврсту и жанр.

Функционална интеграциона цјелина настаје у опозицији једних врста стилова према другим па је називамо функционалностилским комплексом (ФСК). Такав је: 1. писмени и усмени (први обухвата писане облике Ф-стилова, други усмене), 2. струковни и неструковни (струковни комплекс

¹ Лат. *lectus* као придјев има значење 'биран, одабран, изврстан, одличан', а као именица 'постеља, кревет, софа'.

чини научни, административни и публицистички стил, а неструковни књижевноумјетнички и разговорни), 3. профани и сакрални, 4. цивилни и војни ФСК итд.

Функционални стилови представљају основни тип ФС-диференцијације језика. Они долазе као језички израз појединих врста људске дјелатности: умјетничке, научне, публицистичке, административно-правне и свакодневне комуникације. Постоји пет таквих врста: књижевноумјетнички (КФС), публицистички (ПФС), научни (НФС), административни (АФС) и разговорни (РФС).

Језички изрази који се налазе на граничном подручју Ф-стилова, односно који имају суштинске елементе двају или више Ф-стилова, али не толико да чине ФС-комплексе, образују међустилове. Такви су епистоларни, ораторски, рекламни, мемоарски, есејистички, сценаристички итд.

У оквиру сваког Ф-стила издвајају се подстилови, рецимо у КФС прозни, пјеснички и драмски, у ПФС новинарски и монографско-публицистички, у НФС академски, научно-учбенички и научно-популарни, у АФС законодавно-правни, друштвено-политички, дипломатски, пословни и персонални.

Последњу функционалну врсту чини жанр.

2. Социјалну диференцијацију језика иницирају поједини друштвени слојеви и групације. Њена основна врста је социолект. Један настаје у циљу разноврсног, оригиналног, необичног и упечатљивог изражавања и обично се назива жаргоном или сленгом. Други чини језички израз заворених социјалних група које су у конфликту са друштвеним нормама. То је криптолект. Њиме се служе криминалци, проститутке, трговци наркотицима, наркомани, алкохоличари. Као назив користи се аргое и тајни језик. Посебну врсту представља језички израз обавјештајне (шпијунске) дјелатности. Један од облика социјалног раслојавања долази у форми шатровачког говора, а такође језика микросоцијалних група као што су путници у возу, пацијенти у болници, купачи на плажи и сл.

3. Територијална диференцијација представља различиту употребу језика на појединим подручјима. Њен основни облик је спациолект. Он се јавља у сеоској и градској средини те даје руралне и урбане говоре. Први се даље диференцирају на локалне говоре (нпр. херцеговачки, шумадијски) и нарјечја (екавски, ијекавски, икавски). Постоји такође наддијалекти (говори који имају особину више дијалеката) и интердијалекти (говори који служе за споразумијевање на више дијалекатских подручја). Посебну врсту чине регионалне варијанте.

4. Ситуативну диференцијацију изазивају стереотипне комуникативне ситуације – говорни чинови, који развијају три локуциолекта: илокутив, локутив и перолокутив.

5. Медијску диференцијацију генерише комуникацијски канал у облику два медиолекта: усменог и писменог.

6. Кодификациона диференцијација долази као резултат свјесног дјеловања на језик. Тако настају когнилекти. Уколико се регулише и прописује језичка употреба, добија се стандард, стандардни (књижевни) језик. Ако се пак не врши никаква кодификација, појављује се субстандард. На овоме плану језик се раслојава у том смислу што се у комуникацији увјек бира између нормираног и ненормираног језика.

7. Старосна диференцијација представља раслојавање језичког израза у оквиру појединих старосних група (дјеце, омладине, одраслих), и то у облику алтеролеката: дјечијег говора, говора омладине и говора одраслих. Детаљнија диференцијација даје интродуктивни, едукативни, динамички и статички алтеролект. Интродуктивни алтеролект настаје у фази усвајања говора и елементарног комуницирања. Типични временски оквир датог алтеролекта (интродукта) јесте 0–5 година. Едукативни алтеролект представља језички израз у појединим васпитно-образовним фазама (предшколски, школски, студентски). За њега је карактеристично усвајање норми и коначно уобличавање писменог и усменог начина изражавања. Типични оквир овог алтеролекта (јунголекта) обухвата период од 6–23 година. Динамички алтеролект (динамолект) представља језички израз активног слоја становништва који има изражену норму и који је њен основни носилац. Типичан оквир је 24–60 година. Статички алтеролект (пасиволект) чини језички израз оних који су завршили радну активност (каријеру), прије свега пензионера, и чији израз не трпи до краја живота важније промјене.

8. Полна диференцијација долази као резултат различитог коришћења језика од стране жена и мушкараца па настају сексолекти – женска и мушка варијанта језика. Оне имају велики значај у друштвима са израженим традицијским нормама и строгом социјалном диференцијацијом (нпр. у Јапану).

9. Индивидуална диференцијација настаје као резултат индивидуалног начина изражавања. Њен основни облик је идиолект, који се понекад назива идиостилом.

II

10. Све врсте глобалне диференцијације језика налазе се у већој или мањој повезаности и творе широку и комплексну мрежу односа. Ради лакшег осмишљавања такве корелационе мреже може се једна врста раслојавања изабрати за полазну позицију (као, рецимо, на схеми 3). У томе раслојавању различито долазе до изражаја корелациони параметри.

11. Један од основних параметара је усмјереност. Једносмјерни однос ($A \rightarrow B$, $B \rightarrow A$) постоји у случајевима када, рецимо елеменат сублекта истог мегалекта улази у други сублект, али не и обрнуто. Нпр. у РФС могу да се појаве научни термини, али је употреба вулгаризама у НФС искључена. Тако између мегалеката настају иреверзибилни односи. С

друге стране, двосмјерност ($A \leftrightarrow B$) долази у случајевима када процес тече у оба правца и када настаје реверзибилни однос. Нпр. уколико из КФС нешто продире у усмени говор, а из њега нешто улази у КФС. Реверзибилност може долазити у облику рефлексивности, транзитивности и транспозитивности.

12. У глобалној диференцијацији издвајају се два макро-система: хомогени и хетерогени. Хомогени су они који чине једну цјелину и који имају хијерархизовану структуру. У датом случају такви су поједини мегалекти. Хетерогене системе чине двије или више компактне цјелине које имају различиту структуру и таксономију, али им то не смета да ступају у међусобни контакт, прожимају се и стварају интегративне цјелине.

Све што постоји у језику своди се, у принципу, на форму, значење, категорију и функцију. Они образују два основна односа: хомогени и хетерогени. Хомогене односе ствара форма са формом, значење са значењем, категорија са категоријом, функција са функцијом. Хетерогени односи настају обједињавањем форме и значења, форме и категорије, форме и функције, значења и категорије, значења и функције, категорије и функције.

Хомогене и хетерогене мега- и микролекталне везе долазе у облику интра-, интер-, екстра- и паракорелационала.

Интракорелационал чине односи у оквиру једнога ФС, нпр. у КФС прозни стил $\leftrightarrow$ поетски стил, у НФС строго научни подстил $\leftrightarrow$ научно-уџбенички подстил $\leftrightarrow$ научно популарни подстил.

Интеркорелационал обухвата односе двају или више Ф-стилова. Те корелације могу бити: (1) двочлане – $KFC \leftrightarrow PFC$, $KFC \leftrightarrow HFC$, $KFC \leftrightarrow AFC$, $KFC \leftrightarrow RFC$, $PFC \leftrightarrow HFC$, $PFC \leftrightarrow AFC$, $PFC \leftrightarrow RFC$, $HFC \leftrightarrow AFC$, $HFC \leftrightarrow RFC$, $AFC \leftrightarrow RFC$; (2) трочлане – $KFC \leftrightarrow PFC \leftrightarrow HFC$, $KFC \leftrightarrow PFC \leftrightarrow AFC$, $KFC \leftrightarrow PFC \leftrightarrow RFC$, $PFC \leftrightarrow HFC \leftrightarrow AFC$, $PFC \leftrightarrow HFC \leftrightarrow RFC$, $HFC \leftrightarrow AFC \leftrightarrow RFC$, $AFC \leftrightarrow RFC \leftrightarrow KFC$; (3) четворочлане – $KFC \leftrightarrow PFC \leftrightarrow HFC \leftrightarrow AFC$, $PFC \leftrightarrow HFC \leftrightarrow AFC \leftrightarrow RFC$, $HFC \leftrightarrow AFC \leftrightarrow RFC \leftrightarrow KFC$; (4) петочлане – $KFC \leftrightarrow PFC \leftrightarrow HFC \leftrightarrow AFC \leftrightarrow RFC$.

Екстракорелационал чини однос $FC \leftrightarrow$ не FC , тј. интеракција функциолект $\leftrightarrow$ други мегалект: $FC \leftrightarrow$ спациолект (овај однос је готово искључиво лијево оријентисан), $FC \leftrightarrow$ социолект, $FC \leftrightarrow$ когнитолект, $FC \leftrightarrow$ медиолект, $FC \leftrightarrow$ локуциолект, $FC \leftrightarrow$ алтеролект (дата корелација има узлазну линију, а почиње од нулте тачке – дана рођења), $FC \leftrightarrow$ сексолект. У оквиру сваког стила долази до прожимања функциолекта и сексолекта па настају специфичне симбиозе: у КФС женска поезија, у ПФС женска периодика, у НФС научно-популарни текстови које пишу жене и (ли) који су намијењени само за жене, у РФС женски разговори и сл.

Паракорелационал настаје у односу $FC \leftrightarrow$ невербална језичка средства, други комуникациони системи и сл.

13. У мегалектима постоји (а) максимална и минимална компатибилност и (б) потпуна и дјелимична некомпатибилност. Оне се јављају како у хомогеним тако и у хетерогеним системима. Максимална компатибилност долази у мегалектима типа РФС и усменог говора, а минимална типа НФС и жаргона. Потпуна некомпатибилност одликује НФС и дјечији говор. Компатибилност може бити интракатогијална (у оквиру једног ФС), интеркатогијална (у оквиру различитих стилова), екстракатогијална (ФС и других мегалекта), паракатогијална (ФС и невербалних система).

14. Мегалекталне саодносе могу чинити (1) цјелина А и цјелина Б (нпр. функционална диференцијација $\leftrightarrow$ територијална диференцијација), (2) дио цјелине А и дио цјелине А ($РФС \leftrightarrow КФС$), (3) дио цјелине А и дио цјелине Б ($РФС \leftrightarrow$ жаргон).

15. Глобална диференцијација развија различите облике нормативности. Полазно разграничење тиче се правилног и неправилног. Овај критериј је важан за све мегалекте. У оквиру сваке врсте раслојавања издваја се нормативна и ненормативна група. Нпр. у функционалном раслојавању прву чини НФС, ПФС и АФС, а другу КФС и РФС.

16. Сваки мегалект садржи различит степен обавезности те се може издвојити обавезни (облигаторни), необавезни (факултативни), узални, околионални, произвољни однос. Облигаторан однос чини, рецимо, докторска дисертација и писмени медиј, а факултативни РФС и усмена форма.

17. У мегалектима постоје зависни и независни односи. Издвајају се такође условљени, изнуђени, везани, посесивни односи. У глобалној диференцијацији језика присутна је импликација: када један мегалект или његов макролект подразумева постојање другог и без њега не може егзистирати. Медијска диференцијација садржи, вјероватно, највећу мјеру импликације, будући да се сви други видови раслојавања реализују у једној од њених форми – усменој или писменој. Независни односи могу се окарактерисати као слободни, равноправни, а зависни као везани, изнуђени, неравноправни. Постоје мегалекти који су везани за неки облик друге диференцијације језика, нпр. упутство захтијева писмену реализацију.

18. У глобалној диференцијацији широко су представљени димензионални односи: (а) парадигматски (вертикални, селективни, in absentia, конјунктивни, „или – или“, синкретички, системски), (б) синтагматски (хоризонтални, комбинаторни, in praesentia, линеарни, структурни, дисјунктивни, „и – и“), (в) просторни, временски, (г) симетрични, (д) централни, периферни, (е) позициони, (ж) пропорционални, (з) изоловани, (и) једнодимензионални, вишедимензионални итд.

Сваки језички ниво (фонетски, фонолошки, лексички, морфолошки, синтаксички и др.) различито је заступљен у мегалектима и на свој начин ствара односе: а) једнодимензионалне (фонетске, фонолошке, ортографске, ортоепске, лексичке, фразеолошке, семантичке, деривационе, граматичке, морфолошке, синтаксичке, текстуалне) и б) дводимензионалне (морфонолошке, лексичко-граматичке, морфосинтаксичке).

19. Мегалекти имају различит број чланова који ступају у међусобну везу. Што се тиче функциолеката, минимални корелациони скуп чине Ф-стилови (свега пет) и подстилови (број варира од два до три-четири), а максимални жанрови (посебно у неким Ф-стиловима, нпр. у КФС). Постоје (а) једночлани, двочлани, вишечлани, групни, колективни, индивидуални, пуни односи, (б) односи обима, трајања. Минимални однос настаје у бинарној вези, максимални у бесконачности. Овдје су посебно важне двочлане, трочлане и четворочлане везе.

20. Сви се мегалекти могу тумачити са аспекта онога што преовладава у њима: да ли динамика, статика, активност или пасивност. Оне имају двојак карактер: 1. мега- или микролект је динамичан или статичан, односно одликује се активношћу или пасивношћу, 2. макро- или микролект одражава динамику или статистику, активност или пасивност. Рецимо, РФС и жаргон одликује динамичност, док НФС карактерише статичност, која пак може одражавати динамичност (у изражавању динамичких процеса).

21. Постоје двије велике групе мегалеката: монодисциплинарни и мултидисциплинарни. Монодисциплинарни су, рецимо, функциолекти јер долазе у оквиру једне дисциплине (ФС-стилистика), док су мултидисциплинарни мегалекти (као појмови опште лингвистике, социолингвистике, стилистике, стандардологије и сл.).

22. Сваки мегалект, па и функциолект има неку доминанту, рецимо КФС естетичност, НФС објективност, ПФС ефемерност, АФС официјелност, ФРС спонтаност.

23. Функциолектни могу имати експлицитни и имплицитни карактер. Максимални степен експлицитности испољава НФС, а максимални степен имплицитности КФС.

24. Свака врста диференцијације језика има своју хијерархију. У мегалектима увијек постоји оно што је таксономијски више или ниже. Најсложенија је ситуација у оним системима који имају више врста таксона (ФС-диференцијација), а најједноставнија када систем развија двије типолошке врсте (медијска, кодификациона и полна). На овоме плану издвајају се (а) класификациони, хиперонимијски, хипонимијски, родовски, видски, инваријантни, варијантни, градуални односи, (б) односи координације и субординације.

25. У глобалној диференцијацији постоје прости и сложени, једнообразни и разнообразни, системски и случајни, конкретни и апстрактни, глобални и основни односи. Рецимо, сложен однос образује КФС и РФС, жаргон и РФС итд.

26. У сваком виду диференцијације издвајају се три врсте јединица: специфичне, полуспецифичне и неспецифичне. Нпр. у КФС специфичне су експресеме, у ПФС друштвено-политичка лексика, у НФС термини, у АФС шаблони, а у РФС поздраве. Оно што је мање типично долази као полуспецифична јединица (нпр. у НФС метафоре). Нетипично обиљежје

носе неспецифичне јединице (у НФС вулгаризми, у РФС административни шаблони). У односу између мегалеката долази до актуелизације или пак неутрализације њихове специфичности.

27. У глобалној диференцијацији настају различити облици директног или индиректног контакта између мегалеката. Директан образује, рецимо, функциолект и медијалект. Индиректни контакт ствара КФС као посредник за реализацију РФС (реципијент на индиректан начин долази до овога мегалекта).

28. У интеракцију могу ступати чланови који су супротстављени једни другима, који изазивају конфликт, противурјечност. При томе настају (а) контрастни (антонимијски), опозициони, диференцијални, хомонимични, вишезначни, компаративни, контрарни односи, (б) односи противурјечности, супротности, искључивања. Постоје хомогене антиномије (НФС ↔ РФС) и хетерогене (НФС ↔ дјечији говор).

29. Све врсте раслојавања представљају мању или већу апстракцију па се могу окарактерисати као модулативни системи.

30. Сваки мегалект и микролект има карактеристичну операцију. Нпр. у КФС то је умјетнички поступак, у НФС, РФС и АФС стандардизација различитих врста, а у РФС дијалогичност.

31. Мегалекти се диференцирају на оне у којима више долази до изражаја објективност и на оне који имају претежно субјективни карактер. Нпр. НФС одликује објективност, а КФС субјективност. Односи у њима могу бити (не)реални, (не)могући, (не)реализовани, утврђени, обиљежени, живи, мртви, објективни, субјективни, модални, апсолутни, релативни.

32. Мегалекти се често аксиологизирају па настаје субјективна оцјена типа *важан, релевантан, фундаменталан, позитиван, негативан, примаран, секундаран, јасан, чист* и сл.

33. Постоје нулти и кумулативни микро- и мегалекти. Нулти је онај који се у некој врсти диференцијација не реализује. Најтипичнији нулти микролект је дјечији говор, који не захвата функционална диференцијација. Кумулативни је онај који у себи укључује све друге. Најкарактеристичнији кумулативни макролект је медиолект.

34. У глобалној диференцијацији може доћи до лектоцентризма: да једна врста разградње заузима доминантну позицију и постаје централна, а друге периферне. По комплексности, свеобухватности и сложености главни кандидат за централну позицију је, неоспорно, ФС-диференцијација (схема 4). По једноставности и присуству у свим другим видовима раслојавања централно мјесто може имати медијска диференцијација.

СКРАЋЕНИЦЕ

АФС – административни стил

ФС – функционални стил, функционалностилски

Ф-стил(ови) – функционални стил(ови)

ФСК – функционалностилски комплекс

КФС – књижевноумјетнички стил

НФС – научни стил

ПФС – публицистички стил

РПС – разговорни стил

ЛИТЕРАТУРА

Тошовић Бранко, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига, 2002. – 580 с.

Tošović Branko, *Funkcionalni stilovi. Funktionale Stile*, – Graz: Institut für Slawistik der Universität Graz, 2002, – 504 S.

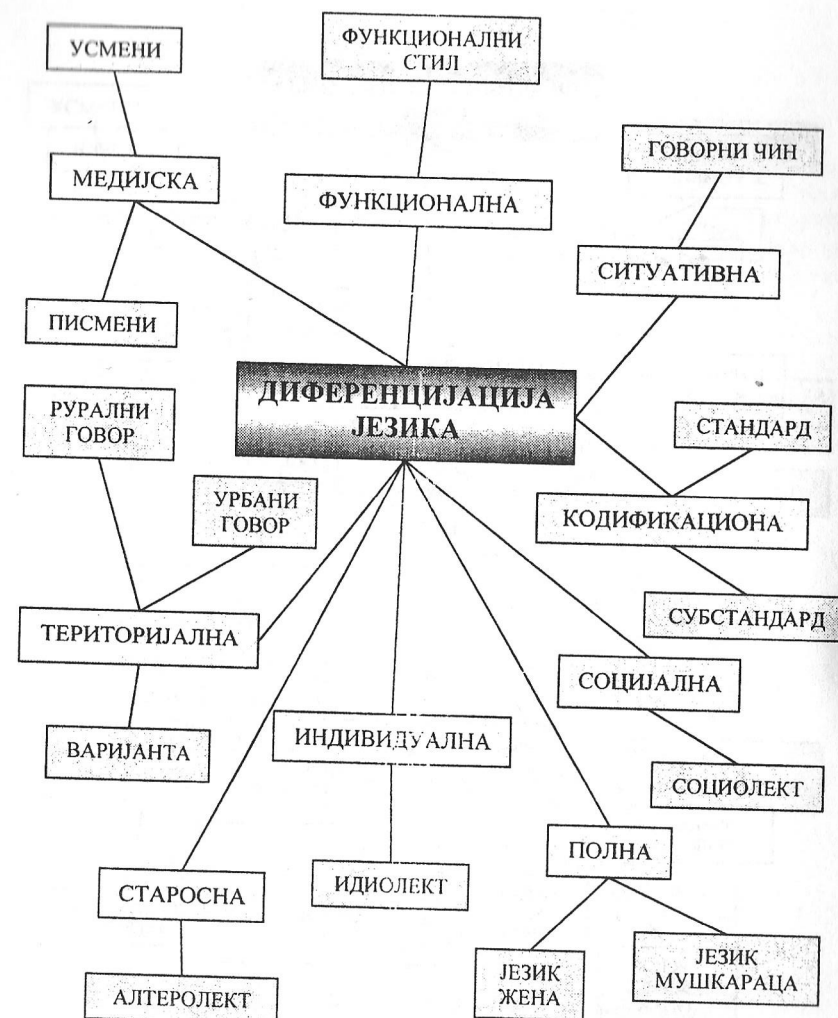

Схема 1

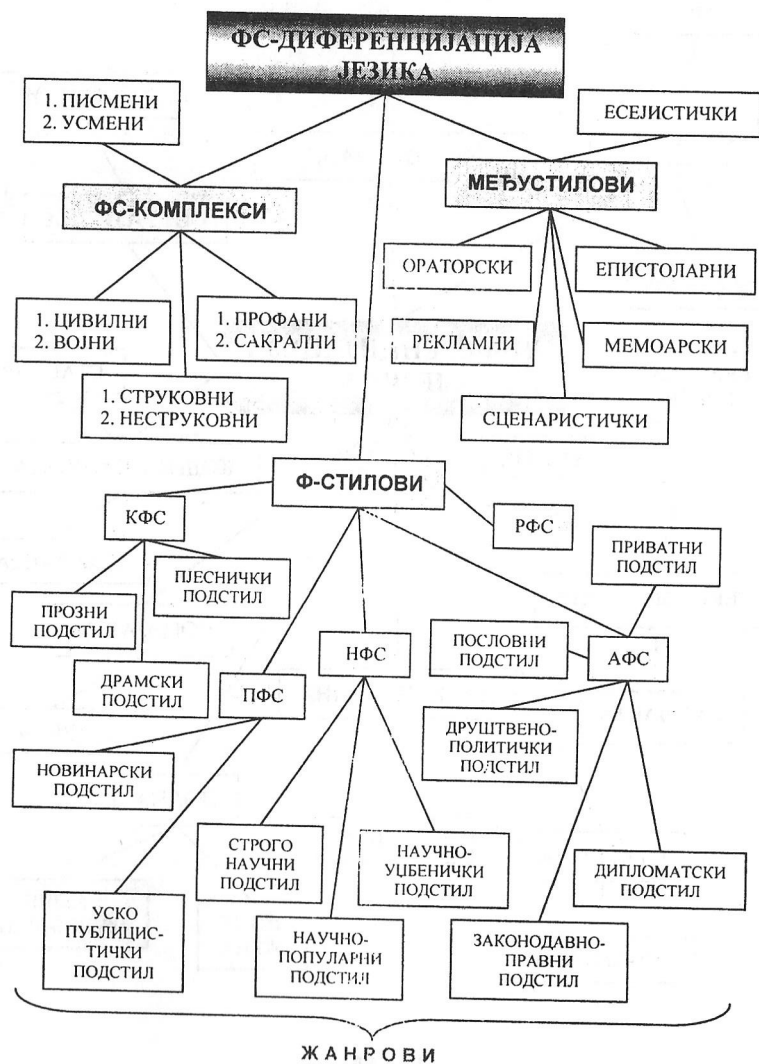

Схема 2

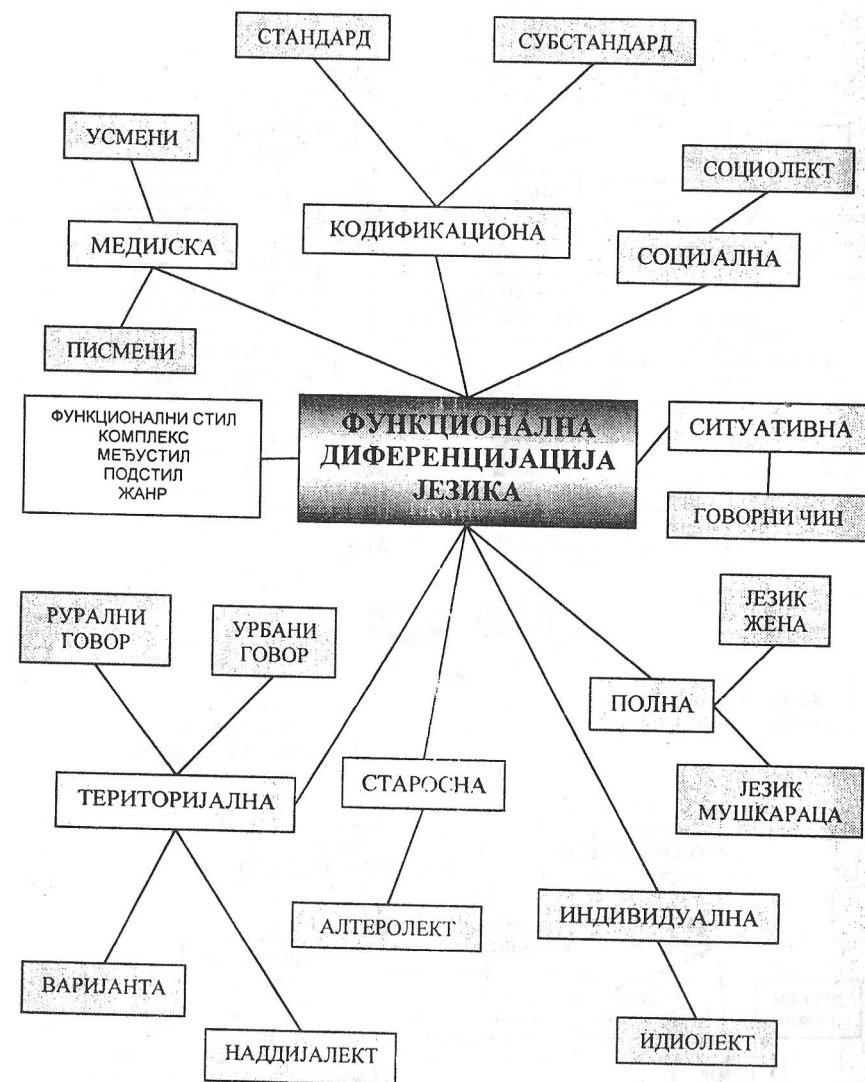

Схема 3

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ В СИСТЕМЕ ОБЩЕГО РАССЛОЕНИЯ ЯЗЫКА

Резюме

Существуют различные виды расслоения языка: функционально-стилистическое (функциональное), социальное, территориальное, ситуативное, медиальное, кодификационное, возрастное, половое, индивидуальное... Каждый вид языкового членения порождает соответствующую дифференциальную разновидность или мегалект: функциолект, спациолект, локутилект, ситуатиолект, алтеролект, сексолект и идеолект. Самым широким, комплексным и сложным видом расслоения является функциональная дифференциация.

Все виды глобальной дифференциации языка вступают в взаимную связь и образуют разнообразную сеть отношений. При этом по-разному проявляются корреляционные параметры, какими являются аксеологичность, гомогенность, дименсиональность, динамичность, дисциплинарность, доминантность, зависимость, иерархизированность, количественность, комплексность, контактность, контрастность, модулятивность, направленность, нормативность, облигаторность, операциональность, реальность, сегментарность, стратификационность, эксплицитность.

Бранко Тошович

Схема 4